

Вікторія Любащенко

ПОЛЬСЬКИЙ КОРОЛЬ ВЛАДИСЛАВ ЯГАЙЛО І КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИТ КИПРІЯН: СПРОБА ЦЕРКОВНОЇ УНІЇ У XIV СТОЛІТТІ

Цікавий епізод церковної історії Галицько-Волинської Русі пов'язаний з діяльністю митрополита Кипріяна (у 1374–1380 рр. митрополит київський і литовський, з 1380 р. – митрополит Литви і Малої Русі¹, з 1390 р. – митрополит київський і всієї Русі). Йдеться, зокрема, про його участь у переговорах польського короля Владислава II Ягайла з константинопольським патріархом Антонієм IV (1389–1390, вдруге 1391–1397) щодо церковної унії. Про ці діалоги дізнаємося з кількох піттакій (грамот)², адресованих у січні 1397 р. патріархом Антонієм польському королю і київському митрополиту. Ініціаторами унійного плану були Ягайло і Кипріян. І Константинополь в особі патріарха (не забуваймо, що візантійська дипломатія здійснювалась переважно через церкву) доволі прихильно поставився до цього плану, хоча і з деякими застереженнями. Цікаво, що в обох патріарших грамотах згадано також про Галич і луцького єпископа Йоана на прізвище (або прізвисько) Баба. Інших автентичних документів, які б доводили факт переговорів у 1397 р. Польсько-Литовської держави і Східної імперії ромей щодо церковної унії, немає. Цей факт зафіксовано в історіографії, він відобразив глибинні церковно-політичні процеси у Східній Європі кінця XIV – початку XV ст.

Ґрунтуючись на цих та інших документах, які відтворюють тогочасні відносини Візантійської імперії, Польської Корони, Великого князівства Литовського і Московського князівства зазначеного періоду, спробуємо реконструювати події

---

¹ За актами Константинопольського патріархату XIV – початку XV ст., “Мала Русь” – це південно-західні володіння Гедиміновичів, головно Волинь і Галичина; “Велика Русь” – це, переважно, Залісся (див.: 1980 г. в июне. Соборное определение патриарха Нила о незаконном поставлении Киприана... // Памятники древнерусского канонического права. Ч. 1. – Санкт-Петербург, 1880. – Русская историческая библиотека. – Т. 6. Приложение. – Стб. 165–184).

² Збережені в актах Константинопольського патріархату за 1315–1402 рр. Див.: Acta patriarchatus Constantinopolitani (1315–1402) / [ed. M. Miklosich, L. Müller] Vindobonae, 1860; Wien, 1975. Т. 1–2 (з 615 документів 44 стосуються Русі). Частина з них у російському перекладі: Протоколы Константинопольского патриархата XIV столетия // Журнал министерства народного просвещения. – Санкт-Петербург, 1847. – Ч. 54. – Отд. 2. – С. 130–164; Макарий (Булгаков). История Русской Церкви. – Москва, 1995. – Кн. III. – Т. 4. Приложение. – С. 982–993; Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 1–316; деякі у: Darrouzès J. Documents inédits d'ecclésiologie byzantine. – Paris, 1966; Ibidem. Le registre synodal du patriarcat byzantin au XIV siècle. – Paris, 1971.

щодо унійних діалогів і з'ясувати причину появи у патріарших грамотах згадки про Галич.

У зверненні патріарха Антонія до короля Ягайла читаємо: “Ти пишеш про з’єднання церков: ми охоче бажаємо цього, але тепер не час для такої справи: іде війна з нечестивими, шляхи закриті, справи наші у скруті” тож “ревно просимо твоє шляхетство... з’єднатися зі шляхетнішим королем угорським і виступити для захисту християн... тоді... могло би відбутися і з’єднання церков, таке бажане і твоєму шляхетству, і нам”. Наприкінці свого звернення до Ягайла Антоній сповіщає польського короля про рішення скерувати до Галичини, для впорядкування тамтешніх церковних справ, віфлеємського архієпископа Михаїла, який “має ще дещо усно передати твоєму шляхетству як про Галич, так і про Велику святу Христову Церкву”³. Із грамоти Антонія, адресованої Кипріяну, дізнаємося про деякі деталі унійного плану: патріарх, зокрема, висловлює сумнів щодо проведення майбутнього собору у тому місці, яке пропонував йому Кипріян. При цьому стає зрозуміло, яким мав бути майбутній собор із погляду Константинополя: “Справа потребує Собору Вселенського, а не помісного; однак час не дозволяє зрушити з місця нікому з патріархів..., бо війна оточує нас ...; та й у мирний час Росія⁴ – не є зручним місцем для Вселенського Собору... Але якщо шляхетніший король хоче зробити доблесну справу, гідну його честі, землі та влади, нехай він облишить допоки думку про з’єднання церков, для здійснення якої тепер багато перешкод, а виступить на захист християн... У такому разі ми могли б... вільно йти, куди захочемо... тоді відбувся б і собор там, де було б визнано зручнішим”⁵.

У патріарших грамотах виділимо кілька важливих моментів. По-перше, Константинополь не відкинув ідею церковної унії (ба більше – “охоче бажаємо цього”), однак пов’язав її зі своїми політичними планами: об’єднати європейських володарів (зокрема і Польсько-Литовської держави) в допомозі Візантійській імперії в її боротьбі з турками (“з нечестивими”). Відтак з’ясуємо, про яку опозицію йдеться і чому питання унії було для візантійців радше політичним, аніж церковним. По-друге, патріарх не обмежився офіційним зверненням до польського короля, скерувавши в Галичину свою довірену особу, що мала усно передати Ягайлові інформацію, яку Антоній, швидше за все, не міг довірити офіційним документам. Тому дізнаємось також, з якою метою був скерований патріарший посол у Галичину і яку інформацію він міг передати королю. По-третє, в патріарших грамотах йшлося про місце проведення майбутнього собору та участь у ньому інших ієрархів

³ 1397 г. в январе. Грамота патриарха Антония к польскому королю (Ягайлу) с ответом на предложение о соединении церквей // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 300–302.

⁴ Зауважимо, що у виданні патріарших грамот російський історик церковного права О. Павлов переклав грецьке слово *Ῥωσία*, яке чотири рази трапляється у двох грамотах Антонія (а також в усіх інших актах Константинопольського патріархату), як Русь (у грамоті до Ягайла, зокрема, і як “Литво-Русь”). Однак щодо місця проведення майбутнього собору слово *Ῥωσία* О. Павлов переклав чомусь як Росія.

⁵ 1397 г. в январе. Его же грамота митрополиту Киприану о том же // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 306–307.

Східної церкви. Отже, спробуємо визначити ймовірне місце унійного собору, запропоноване Константинополю його ініціаторами.

Однак спочатку зробимо невеличкий екскурс в історію Візантії і Східної Європи другої половини XIII – середини XIV ст.

Відомо, що мусульманські завоювання в Малій Азії і на Балканах, руйнівні хрестові походи і Латинська імперія у Константинополі зумовили поступовий занепад Візантійської імперії. Процес її руйнації посилювали внутрішня династична боротьба і партикулярні тенденції, що наростали у балканському і східнослов'янському регіонах, які перебували у сфері політичного і церковного впливу Візантії. Константинопольський патріарх прагнув зупинити ці тенденції й уважно стежив за подіями, що відбувались у Київській митрополії – своїй найбільшій церковній провінції. Остання займала величезну територію, де за монгольської доби на руїнах Київської держави утворилась низка руських князівств. Вони прагнули незалежності і самоутвердження не лише в політичній (боротьба з Ордою і міжусобні війни), а й у церковній сферах. Сепаратистські настрої руських князів суперечили інтересам Константинополя, який боявся втратити вплив на Русь і цим ще більше послабити свої позиції у протистоянні з Римом та ісламським світом.

У XIII – на початку XIV ст. зусиллями литовських князів Мендовга і Гедиміна було утворено Велике князівство Литовське. Поступово воно поширило владу майже на усю Південно-Західну Русь (крім Галичини), активно вбираючи мову, культуру, віру русинів. Своєю експансією Литовсько-Руська держава вступила в конкуренцію з Московським князівством, яке виникло в першій половині XIV ст. Москва також прагнула підкорити сусідні землі. Церква виявилася вагомим чинником політичної конкуренції, з огляду на прийняту в Київській Русі візантійську модель синтезу (симфонії) державної і церковної влад. Нові володарі прагнули власної незалежної церкви, яка б водночас зберігала канонічний зв'язок із Києвом і цим претендувала на першість у давньоруській спадщині. Князівський партикуляризм закладав підвалини майбутнього розділення Київської митрополії.

Великий литовський князь і з 1386 р. польський король Ягайло (у католицькому хрещенні Владислав), уклавши Кревську унію (1385) і ставши на чолі об'єднаної Польсько-Литовської держави, почав виявляти помітні пропольську і прокатолицьку симпатії. Це призвело до невдоволення православного населення; двоюрідний брат Ягайла, великий литовський князь Вітовт у 1392 р. домогся автономії Литви у складі Польсько-Литовської держави. Водночас Ягайло, оселившись у Польщі, посилив владу на руських володіннях своєї дружини, королеви Ядвіги. У Галичині активізувалась католицька пропаганда. Загострення міжцерковних стосунків загрожувало єдності у державі Ягайла. Тож польський король розглядав свою церковну політику в контексті зміцнення Кревської політичної унії, а, отже, нейтралізації в його володіннях можливих релігійних конфліктів.

У другій половині XIV ст. неабияку зацікавленість в єдиній централізованій владі на Русі виявили візантійський імператор Йоан VI Кантакузін і патріарх Філофей Коккін (1353–1354, вдруге 1364–1376). Прихильники афонського ченця Григорія Палами, втілювали програму “політичного ісихазму”, яка передбачала посилення впливу Візантійської імперії на слов'янські народи, зокрема через

піднесення ролі чернецтва у політичному житті⁶. У цій програмі Константинополь покладав “велику надію на руську церкву в сенсі об’єднання православного християнства перед мусульманською небезпекою”⁷, відтак – підтримував Москву, яка свої завоювання і церковну політику розглядала як “збирання руських земель” в єдину державу.

У близькому оточенні патріарха Філофея був ієромонах Кипріян, представник Тирновського культурного осередку, відомий своєю освіченістю і хистом дипломата. В його особі Філофей набув надійного помічника у втіленні програми “політичного ісихазму”. А в руських землях патріарх вбачав своїм однодумцем митрополита київського і всієї Русі Алексія (1354–1378). Той певний час був регентом юного московського князя Дмитрія Івановича (Донського), і як фактичний господар князівства митрополит перебував на вістрі політичного протистояння Москви з Литвою.

Діяльність Алексія не задовольняла великого литовського князя Ольгерда. У момент чергової загрози розділення Київської митрополії⁸ з боку Ольгерда⁹ Філофей

⁶ Див.: *Мейендорф Й.* О византийском исихазме и его роли в культурном и политическом развитии Восточной Европы в XIV в. / Й. Мейендорф // Труды отдела древнерусской литературы. – Москва; Ленинград, 1974. – Т. 29. – С. 291–305; *Його ж.* Византия и Московская Русь. Очерк по истории церковных и культурных связей в XIV веке / Й. Мейендорф. – Париж, 1990; *Прохоров Г.* Повесть о Митяе. Русь и Византия в эпоху Куликовой битвы / Г. Прохоров. – Ленинград, 1978; *Obolensky D.* Byzantium, Kiev and Moscow: a Study of Ecclesiastical Relations / D. Obolensky // *Dumbarton Oaks Papers*. – Washington, 1957. – Т. 11. – Р. 21–79.

⁷ *Дончева-Панайотова Н.* Киприан. Старобългарски и староруски книжовник / Н. Дончева-Панайотова. – София, 1981. – С. 26.

⁸ Її перша спроба належала князю Юрію І Львовичу, володарю Галицько-Волинської держави, який у 1303 р. домігся утворення Галицької митрополії, незалежної від Владимира на Клязьмі, куди у 1299 р. переїхав зі своєю канцелярією київський митрополит-грек Максим (1283–1305). Першим главою Галицької митрополії, з осідком у Галичі, до якої входили Володимиро-Волинська, Луцька, Холмська, Перемишльська і Турівська єпархії, був грек Нифонт (1303–1305), другим – виходець із Галицько-Волинської землі Петро Ратенський (1308–1326). У 1347 р., за київського митрополита-грека Феогноста (1328–1353), Галицьку митрополію ліквідовано. Ініціативу Юрія Львовича продовжив великий литовський князь Гедимін: у 1315–1317 рр. було утворено незалежну Литовську митрополію, яка зі смертю свого глави Романа (1354–1362) відійшла під омофор митрополита київського і всієї Русі Алексія. Подібна участь спіткала і Галицьку кафедру, відновлену у 1370 р. зусиллями польського короля Казимира III: після смерті галицького митрополита Антонія (1371–1391) церкви Південно-Західної Русі також опинилися під юрисдикцією Алексія. Цікаво, що за Антонія влада галицького митрополита поширювалася також на церкви Молдавії.

⁹ Митрополит Алексій, читаємо в адресованій патріарху Філофею скарзі Ольгерда, чинить брутальний тиск на конкурентів Москви і не опікується своїми південно-західними єпархіями. “І за отців наших не було таких митрополитів, яким є цей митрополит! – благословляє Москвитян на пролиття крові, – і до нас не приходять, ні у Київ не приїздить» (1371 г. Грамота литовського князя Ольгерда к патріарху Філофею с жалобами на митрополита Алексія... // Памятники древнерусского канонического права.

ініціював примирення Литви і Москви задля збереження єдності Руської церкви. Цю місію він поклав на Кипріяна. Але, прибувши до Литви у статусі патріаршого апокрисарія (посла), Кипріян не зумів примирити князя Ольгерда і митрополита Алексія, натомість очолив відновлену Литовську митрополію. З огляду на посилення воєнної міці Литви та рішучість Ольгерда, патріарх Філофей змушений був піти йому назустріч.

У 1375 р. Кипріян був висвячений на землі Київської митрополії, які перебували в межах Великого князівства Литовського. Але висвячений з умовою, що після смерті Алексія знову об'єднає її, “аби давня будова Русі зберігалась і на майбутній час, тобто знову перебувала під владою одного митрополита”¹⁰. Тому після смерті Алексія Кипріян поспішив до Москви. Але великий московський князь мав на кафедрі митрополита всієї Русі свого претендента, а в особі Кипріяна вбачав ставленика ворожої Литви. Остаточо утвердитися в Москві (і цим підпорядкувати собі Литву, Малу Русь, Київ і Залісся) Кипріян зумів лише після смерті Дмитрія Донського. І саме в той час, коли це йому вдалося, в Галичі помер митрополит Антоній. Природно, що Кипріян, прагнучи втілити доручене йому патріархом Філофеем завдання – об'єднати всі руські єпархії і відновити цілісність Київської митрополії¹¹, вирішив підпорядкувати собі ще й галицькі єпископії.

Та Кипріяна випередив луцький єпископ Йоан Баба, який зайняв Галицьку митрополічу кафедру без попереднього визнання у Константинополі. В історичних джерелах¹² про цей факт і наступні дії Йоана мовиться досить непривабливо. Хоча, найімовірніше, головним поширювачем цього негативу був Кипріян. Задля дискредитації суперника він використав скаргу володимиро-волинського єпископа (за яким було переважне право, після галицького владики, на митрополію) і свої політичні

Приложения. – Стб. 137–138). Зважаючи на відверту промосковську політику Алексія, Ольгерд вимагав у патріарха “іншого митрополита на Київ, Смоленськ, Твер, Малу Русь, Новосіль, Нижній Новгород” (Там же. – Стб. 139–140), а у разі відмови погрожував звернутися з проханням про нового митрополита до Апостольської столиці і навіть, “якщо не досягнемо мети, то готові перейти в іншу церкву, яка давно відступила від правдивих догматів і зробилась чужою православній християнській церкві” (1389 г. в февралі. Соборное определение патриарха Антония о низложении митрополита Пимена... // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 201–204). Тобто Ольгерд повторив загрозу польського короля Казимира III в його зверненні до Філофея (див.: 1370 г. Грамота польского короля Казимира к патриарху Филофею... // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 127–128).

¹⁰ 1389 г. в февралі. Соборное определение патриарха Антония о низложении митрополита Пимена... // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 204–205.

¹¹ В одній із грамот Кипріян так окреслює власну святительську місію на Русі: “Яз потружаюся отпадшая места приложить к митрополии, и хочу укрепить, чтобы до века так стояло на честь и на величество митрополии” (1387 г. июня 23. Грамота митрополита Киприана к преподобному Сергию радонежскому и Феодору, игумену симоновскому... // Памятники древнерусского канонического права. – С. 183).

¹² А це, передусім, акти Константинопольського патріархату і кілька, зокрема Воскресенський і Никоновський, північноруських літописів.

зв'язки у Литві. Приязні відносини мав Кипріян із князем Вітовтом, влаштувавши шлюб його дочки з великим московським князем Василієм I, сином Дмитрія Донського. Натомість Йоан заручився підтримкою польського короля Ягайла. І підтримка ця була вагомю: попри спроби патріарха Антонія залагодити конфлікт і, незважаючи на загрозу відлучення від церкви, Йоан поведився досить незалежно. Відмовився від розгляду своєї справи в Царгороді й від участі у соборі, який провів у Москві Кипріян. Тому Йоан був відлучений від церкви і позбавлений луцького єпископства заочно, – попри це продовжував управляти Галицькою митрополією.

Відтак справжня загроза Кипріяновим планам постала в особі польського короля. Ягайло був занепокоєний посиленням політичних і церковних позицій Москви, яка через митрополита могла впливати на православне населення Польсько-Литовської держави. І будучи володарем Галичини, він прагнув зберегти її церковну незалежність. Не випадково, незважаючи на негативний резонанс, спричинений конфліктом двох ієрархів, Ягайло письмово звернувся до патріарха з проханням підтримати його протеже. Константинополь був вельми зацікавлений у добрих стосунках із польським королем, очікуючи від нього участі у хрестовому поході угорського короля Сигізмунда проти османського султана Баязида – ворога візантійського імператора Мануїла.

Скориставшись проблемами у Візантії, Кипріян вирішив перебрати на себе ініціативу і висвятити нового єпископа у непідвладний йому Перемишль. А в листі до патріарха Антонія¹³ запропонував віддати йому Галицьку і Молдавську кафедри для припинення в їх межах “різного беззаконня”. Патріарх, який не хотів погіршення відносин із Ягайлом, засудив учинок Кипріяна. Антоній підтвердив рішення патріарха Філофея від 1370 р., за яким церковними провінціями Галичина і Молдавія управляють архиєреї, призначені з Константинополя¹⁴.

Запобігаючи поглибленню церковного конфлікту, який робив Православну церкву в Галичині вразливою перед католицькою пропагандою¹⁵, патріарх у 1397 р. скерував до Галича вифлеємського архієпископа Михаїла, якого призначив єкзархом Галичини. Втім, його приїзд сюди став радше компромісним примиренням Константинополя з Ягайлом й до того ж дивно відбувся після поразки антиitureцької коаліції європейських володарів у битві під Нікополем (1396). Ця поразка дозволила султану Баязиду утвердитися на Балканах і різко погіршила позиції Візантії. Остання в пошуках військової і матеріальної підтримки активно зближувалась з католицьким Заходом. Відтак, мабуть, важливою місією вифлеємського архієпископа в Галичині було також отримання коштів від польського короля. Однак місія єкзарха виявилася, мабуть, не вельми успішною. За три роки

¹³ 1397 г. в январе. Его же грамота митрополиту Киприану о том же // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 305–310.

¹⁴ Там само. – Стб. 307–308.

¹⁵ Адже “у цих – [галицьких – В. Л.] церквах, позбавлених своїх пастирів і вчителів, спільний ворог християн знайшов цілковитий простір і завів деяких вовків, що проповідують противні нашій православній кафолічній і апостольській Великій Церкві Божій догмати” (1397 г. в январе. Наказ патріарха Антонія вифлеємському архієпископу Михаїлу... // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 293–294).

Михаїл був відкликаний новим патріархом Матвієм (1397–1410) і скерований до великого московського князя Василя для збору коштів, яких так потребувала Східна імперія ромеїв.

Отже, в питанні заміщення Галицької кафедри Кипріяну було недостатньо підтримки князя Вітовта. Митрополит шукає через нього зближення з Ягайлом: у 1396–1937 рр. вирушає у свою першу в ролі всеруського митрополита подорож “у Литву”. На певний час він зупинився у волинських володіннях Вітовта. І святий не лише домагається зустрічі з Ягайлом, а й доволі швидко стає його “великим другом”¹⁶. Цей факт, зважаючи на очевидну промосковську політику Кипріяна, його конфлікт із Йоаном – ставлеником польського короля, є дещо дивним. Однак може бути цілком зрозумілим у світлі грамот патріарха Антонія.

Справді, що могло так швидко зблизити Ягайла і Кипріяна попри очевидні суперечності між ними? Мабуть, ідея церковного єднання. У ній був безперечно зацікавлений польський король, що прагнув зміцнення Кревської унії і союзу з католицьким Заходом. Та позаяк значна частина підданих Польсько-Литовської держави були православними, Ягайло не міг обійти у своїй внутрішній і зовнішній політиці християнський Схід. Був у церковній унії зацікавлений, хоч важко це збагнути, і митрополит Кипріян. Адже він прибув на Русь як посланник Константинополя і діяв тут у контексті церковної політики Візантійської імперії. А ця політика впродовж XIII–XIV ст. розвивалась під знаком перманентних перемовин із Апостольською столицею. Ініціаторами чи учасниками були православні імператори періоду занепаду Візантії¹⁷, які прагнули використати ідею церковної унії

¹⁶ 1397 г. в январе. Его же грамота митрополиту Киприану о том же // Памятники древнерусского канонического права. Приложения. – Стб. 305–306.

¹⁷ Згадаймо найвідоміші факти. Нікейський правитель Йоан III Дука Ватац, який протистояв Латинській імперії у Константинополі і шукав у своїй боротьбі союзників, 1232 р. ініціює звернення тодішнього патріарха Германа II (1222–1240) до римського папи Григорія IX (1227–1241) з пропозицією унії між Східною і Західною церквами. У 1274 р. під тиском візантійського імператора Михаїла VIII Палеолога було укладено Ліонську унію, яку, щоправда, не прийняв патріарх Йосиф I (1266–1275), і був за це відлучений імператором від церкви. Згодом Папа Римський Климент VI (1342–1352) пропонує візантійському імператорові Йоану Кантакузину скликати ще один Вселенський Собор. Климентів наступник папа Інокентій VI (1352–1362) вів доволі жваві переговори про це з імператором Йоаном I Палеологом. Останній у 1356 р. складає присягу папі як верховному главі Вселенської церкви. У 1368 р. імператор Йоан V Палеолог під час поїздки до Риму визнає за папою Урбаном V (1362–1370) супрематію та укладає з Західною церквою унію (Див. про це: *Герцберг Г.* История Византии / Г. Герцберг. – Москва, 1898; *Norden W.* Das Papstum und Byzanz / W. Norden. – Berlin, 1903; *Острогорски Г.* Историја Византије / Г. Острогорски. – Београд, 1947; *The Orthodox Churches and the West* / [ed. D. Baker]. – Oxford, 1976; *Gill J.* Byzantium and the Papacy 1198–1400 / J. Gill. – New Brunswick, 1979; *Васильев А.* История Византийской империи / А. Васильев. – Москва, 2008. – Т. 2). Зазначені факти доводять, що “союз між Східною і Західною церквами у XI–XV ст. ще не був цілком розірваний” (*Лебедев А.* Очерки истории византийско-восточной церкви от конца XI до половины XV века / А. Лебедев. – Москва, 1892. – С. 133).

для зближення із Заходом, для підтримки у міжособних конфліктах та у протистоянні ісламській експансії, тобто завжди пов'язували її зі своїми політичними намірами. Отже, участь митрополита Кипріяна в унійних діалогах відповідала інтересам Константинополя.

У цих переговорах Кипріян цілком міг переслідувати також власні інтереси, пов'язані з Галицькою митрополією і з усією Київською церквою, фактичний центр якої в кінці XIV ст. перебував у Москві. У першому випадку активною участю у підготовці церковної унії він хотів схилити на свій бік короля Ягайла (і цим здолати суперника в Галичі), у другому – втягнути в переговори московського князя Василя Дмитровича (і цим залишити його у сфері церковно-політичного впливу Константинополя¹⁸). Однак, якщо прихильність до унійного собору з боку польського короля і князя Вітовта (довів це він активною підтримкою єкуменічних рішень католицького Констанцького собору 1414–1418 рр.) цілком очевидне, то ставлення до цього проекту Москви залишилось невідомим. Утім, його неважко спрогнозувати, адже на Заліссі уже з часу великого князя владимирського Олександра Ярославича (Невського) будь-яке зближення із Заходом сприймалось як окатоличення і державне поневолення Русі. Відтак сподівання Кипріяна (якщо воно справді було) на участь у майбутньому соборі Москви могло відображати, насамперед, плани ініціаторів унійних діалогів. І саме це сподівання, мабуть, мав на увазі О. Павлов, коли слово 'Ρωσίας (місце проведення можливого собору) переклав як Росія.

А де насправді польський король і київський митрополит пропонували провести собор? Навряд чи на півночі Русі, з огляду на ту значну відстань, яку б довелося подолати потенційним учасникам собору з православного Сходу, й на ту ворожість, на яку наразилися б тут делегати з католицького Заходу. Не кажучи вже про наближеність Залісся до Орди. Зрештою, про місце собору натякає сам патріарх Антоній у грамоті до Кипріяна, пишучи про унійну ініціативу Ягайла як “гідну його честі, землі і влади”, а також про “незручність” проведення майбутнього собору в “Росії”. Однак Антоній не обов'язково мав на увазі володіння московського князя. Патріарх швидше за все говорив про руські землі, які перебували в межах Ягайлової держави. А серед них “найзручнішими” могли бути володіння литовського князя (Вільно, Луцьк або Смоленськ, захоплений Вітовтом у 1395 р.) чи той руський регіон, що залишався під владою короля і водночас у сфері впливу Константинополя. Наприклад, південно-західні терени Русі, якими володіли Гедиміновичі, були територіально наближені до Заходу й мали давні династичні союзи та культурні відносини з ними. А може навіть йшлося і про Галич – митрополічне місто і центр православ'я на крайньому рубезі Київської церкви, що якраз перебував на перехресті Західного і Східного християнства. Припущення не таке вже і фантастичне, хоча, зрозуміло, за відсутності документального підтвердження, – це лише гіпотеза.

¹⁸ Саме за Кипріяна стався перший тривожний сигнал: великий московський князь Василь Дмитрович заборонив поминати ім'я візантійського імператора під час богослужіння. Грамота патріарха Антонія, адресована Василю у 1393 р. “з докором за неповагу до патріарха і царя”, та настійливі умовляння Кипріяна змусили московського князя підкоритись.

У будь-якому випадку про Галич не випадково згадано у грамотах патріарха Антонія щодо церковної унії. Щоправда, після втрати Галицько-Волинською Руссю своєї державності, її митрополіча кафедра стала вже не суб'єктом, а лише об'єктом церковної політики. Москву Галич цікавив як засіб зміцнення своїх церковних позицій у Південно-Західній Русі, Константинополь – як форпост протидії католицизму (тому патріарх вважав за краще тримати його під своїм контролем). Польський король, виборюючи право призначати галицького митрополита, посилював цим владу над православними підданими. Князь Вітовт використав галицьких владик у спробі відновлення Києво-Литовської митрополії: Новогрудському соборі (1415), який оголосив її незалежність від Москви, взяли участь перемишльський і галицький єпископи. А вже за Кипріянового наступника митрополита-грека Фотія (1408–1431), з яким змирився Вітовт, прагнучи королівського трону і підтримки Москви, галицькі єпархії де-юре були повернені митрополиту київському і всієї Русі, щоправда, на відносно короткий час.

Отже, діалоги про церковну унію, ініційовані Ягайлом і Кипріяном, не мали успіху у ситуації запеклого політичного протистояння в усій Східній Європі. Однак модель цієї унії, представлена у грамотах Антонія, була невдовзі оприлюднена на Констанцькому соборі за участі представників західного і східного імператорів, папських і патріарших послів, а також Кипріянового протеже Григорія Цамблака (1416–1420), обраного на Новогрудському соборі митрополитом київським і литовським. Відомо, що в Констанці йшлося про всецерковну унію. Якби вона відбулась, мабуть, не було б регіональної церковної унії у Бересті (1596), що спричинила тривале міжконфесійне протистояння в Україні.